

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

130:2 • 2010

Gatuvåld och demokrati

Mats Berglund, *Massans röst: upplopp och gatubråk i Stockholm 1719–1848*, Studier i stads- och kommunhistoria 34 (Stockholm Stads- och kommunhistoriska institutet 2009). 460 s. (Summary in English: The voice of the masses: riots and street violence in Stockholm 1719–1848).

Fanns några demokratiska idéer i de upplopp och det gatuvåld som vid olika tillfällen bröt ut i Stockholm under 1700-talet och första hälften av 1800-talet? Och om sådana tankar fanns, bidrog då aktionerna till en demokratiseringsprocess av det svenska samhället? Frågorna är centrala i Mats Berglunds avhandling om åtta större och mindre upplopp i huvudstaden, från Södermalmsupproret 1719, då bordeller och prostituerade attackerades, till marsoroligheterna 1848, då kraven på en representationsreform övergick i våldsamheter som slutade med att 18 personer föll offer för militärens kulor.

De sex upploppen däremellan är massakern på daldansens bönder på Norrmalmstorg 1743; hantverkaruppståndet till stöd för Gustav III 1789; det så kallade ebelska upploppet 1793, då en folkmassa krävde att officerare som misshandlat en borgare skulle straffas; oroligheterna vid Maria fattighus 1799, då en festlighet för att fira kungens födelsedag urartade till stenkastning mot ordningsvakterna; det fersenska upploppet 1810, då riksmarskalken lynchades på Riddarhustorget; och Crusenstolpekravallerna 1838, då oroligheter bröt ut efter att skribenten Crusenstolpe dömts till straffarbete för att ha smädat konungen.

Vid sidan av de åtta upploppen har författaren också analyserat det han kallar gatubråket, det vill säga slagsmål där grupper av människor – alltså inte bara två slagskämpar – var inblandade. Han har dock inte analyserat alla grupp slagsmål, utan bara de som också innehöll angrepp på ordningsmaktens representanter. Författaren har funnit 27 domar i slottsrettens domstol där just sådana bråk behandlades. Syftet med denna del av avhandlingen är att jämföra den sociala sammansättningen i gatubråken med den i de åtta upploppen, men också att se om den ”bråkiga kultur” som andra forskare funnit för andra sociala miljöer också omfattade Stockholm.

Detta är kärninnehållet i avhandlingen. Men studien är mångsidig, och på vägen påminner författaren om de kanaler för interaktion mellan folket och överheten som fanns: domstolar, riksdag, supplikväsendet, med mera. Vi får också en översyn av polisväsendet, av lagstiftning och förordningar, av riksdagsdebatter om förslag till nya upploppslagar, biografiska upplysningar om Järta och Adlersparre, med mera. Vid sidan av demokratiseringsproblematiken har författaren också haft ambitioner att bedöma om upploppen styrdes av

rationalitet eller ej; om de blottade annars dolda samhällsstrukturer; att kartlägga vilka föreställningar folket respektive myndigheterna hade om samhället, samt ytterligare några.

När det gäller det (eventuellt) demokratiska innehållet i upploppen arbetar författaren på två fronter. Å ena sidan används två modeller för att kartlägga det, varav den ena kommer från statsvetaren Rune Premfors och den andra från den amerikanske historiesociologen Charles Tilly. Å andra sidan undersöks massans sociala sammansättning för att se om några förskjutningar ägde rum över tid.

Författaren menar att undersökningen visar att:

- massaktionerna medverkade i utvecklingen från ett patriarkalt privilegiesamhälle mot ett samhälle med demokratiska ideal som åsiktsfrihet, tryckfrihet och rättsäkerhet;
- en tyngdpunktsförskjutning i protestformerna ägde rum, från en 1700-talsrepertoar där lokala frågor och direkt aktion dominerade, till en 1800-talsrepertoar där nationella, politiska frågor dominerade – till viss del i enlighet med de resultat som Tilly har funnit för Storbritannien – men också att där finns skillnader, bland annat att våldsinlagen var typiska i 1800-talets Stockholm, men inte i 1700-talets;
- upploppen, åtminstone de på 1800-talet, kännetecknades av uttrycket – som författaren själv har myntat – ”de dubbla massorna”, det vill säga att inte samma kategori människor var aktiva i början som i slutet av händelserna;
- upploppens händelseförlopp visar att en i Stockholm vedertagen princip för konfliktlösning var ”förhandling i handling”, det vill säga att myndigheterna i de inledande skedena valde samtal och förhandlingar framför hårda metoder. Så var det framför allt under 1700-talets upplopp, men efter mordet på Fersen 1810 tillgrip myndigheterna genast de hårda metoderna.

Författaren har tagit på sig en angelägen och intressant uppgift – att söka efter demokratiseringsprocesser långt tillbaka i tiden. Det vanliga har varit att historiker och statsvetare har koncentrerat sig på en yngre period och på de politiska debatter som fördes under ordnade former. Avhandlingen ansluter därmed till internationella studier av demokratisering och sociala rörelser med namn som George Rudé, Charles Tilly, Sydney Tarrow och andra. Det är en svår uppgift, och det är kanske inte förvånande att avhandlingen inte lyckats ro den helt och hållet i land. Där finns värdefulla iakttagelser som jag ska återkomma till. Först vill jag dock redovisa några av de punkter mot vilka kritik kan riktas.

Tillys modell för protestrepertoarer anförs som en viktig metodologisk in-

spirationskälla. I denna idealtypiska modell kännetecknas de äldre protesterna av att de var lokala (en enda grupp), direkta eller indirekta (direkt aktion i lokala frågor eller via en patron i nationella) och partikulära (inga universella aktionsformer). Några år in på 1800-talet hade de däremot blivit kosmopolitiska (frågorna var gemensamma för alla), anpassningsbara (en och samma protestform, till exempel demonstrationer eller petitioner, kunde användas för vitt skilda krav) och autonoma (kravställarna riktade sig direkt till de centrala makthavarna). Tyvärr har Berglund bara inriktat sig på en komponent i Tillys modell, de direkta aktionerna. Andra protestformer än upplopp har utelämnats, och därför drar författaren slutsatsen att Stockholm skilde sig från den allmänna europeiska utvecklingen, eller åtminstone den brittiska, genom att våldsinslag i direkt aktion var det typiska här. Men under 1800-talets första hälft tillkommer ju också nya former för att ställa krav på makthavarna. I den litteratur som författaren använt finns information om politiska klubbar på 1790-talet, till exempel, bland andra en där bryggarmästarna Westman var aktiva tillsammans med andra hantverksmästare, krögare, och även personer längre ned på den sociala stegen. Och Torkel Janssons bok om associationerna ger exempel på en ny protestrepertoar: Sällskapet representationsformens vänner 1844, bildningscirklar 1845, en petitionsrörelse för representationsreform 1834, Götreks arbetarvänliga Skandinaviska sällskapet 1847, med mera. Det troliga är nog att samma förändring i protestrepertoaren ägde rum i Stockholm som i andra länder. Genom att författaren inte värderar upploppens betydelse i relation till de nya protestformernas förlorar slutsatsen att de "medverkat" till en demokratisk utveckling något av sin kraft.

Den andra inspirationskällan för att mäta demokrati är Premfors karaktäristik av tre olika typer av demokrati. Det är den tredje varianten, "den starka demokratin", som författaren ansluter sig till. Jag har svårt att se dess tillämplighet på fördemokratiska samhällen.

I den starka demokratin formas individernas intressen i samvaro med andra, och medborgarna antas inte alltid vilja tillfredsställa sin egoistiska behov. Politiken kan därför, och bör, sträva efter kompromisser och konsensus, vilket förhoppningsvis kan resultera i att något slags allmänintresse åstadkoms. Jag uppfattar den som en normativ modell för hur ett redan demokratiserat samhälle – där politisk jämlikhet, yttrandefrihet och rättssäkerhet råder – skulle kunna förändra sin politiska kultur. Enligt min mening lyckas författaren inte helt övertyga läsaren om modellens användbarhet i detta sammanhang.

En av de mest intressanta sakerna med avhandlingen är upptäckten av "de dubbla massorna". Den öppnar för en mer nyanserad analys än den som behandlar politiska massaktioner som homogena enheter. Författaren framhåller att en politisk massaktion inte bara var ett uttryck för folkets krav på överheten, eller en enda samhällsklass krav på överheten, utan också att

massan själv är ett klassamhälle. Ett upplopp som det fersenska 1810, eller Crusenstolpekravallerna 1838, var kanske egentligen inte ett, utan två (eller flera?) upplopp.

”De dubbla massorna” betyder att en viss samhällsklass eller en viss politisk åskådning i ett inledande skede kan sätta sin prägel på ett upplopp. I ett avslutande skede kan denna grupp ha dragit sig ur och upploppet förts vidare av andra grupper med andra motiv. I det här sammanhanget kan det betyda att ett upplopp initieras av representanter för en samhällsklass med politiska motiv och att dessa lämnar gatorna när deras syften är tillfredsställda. Därefter kan upploppet föras vidare i än våldsammare former av grupper med helt andra motiv, till exempel plundring och liknande. Idén har inte sitt ursprung hos Berglund, men det är värdefullt att den nu återupplivas.

Denna insikt, eller insikten om att denna möjlighet finns, gör analyser av händelser av det här slaget mer nyanserad, och författaren menar också att fenomenet verkligen inträffade i några av de analyserade uploppen.

Som sagt, detta är intressant och bra. Men just därför är det en besvikelse att analysen inte förs till slut. När det fersenska upploppet analyseras med denna utgångspunkt görs det en aning förstrött. Författaren avfärdar den mycket gedigna och ambitiösa artikeln i *Historisk Tidskrift* av Rune Hedman från 1969 med att den bara delvis bekräftar tesen om de dubbla massorna, och han förlitar sig i stället på en artikel av Ture Nerman, trots att denna bygger på ett mycket mindre underlag. Hedmans statistik ger faktiskt en mycket tydlig bild av hur stadens samhällsklasser agerade under upploppen: medelklassen var mest aktiva före själva mordet, arbetarbefolkningen under dygnen därefter.

Det här beror på den kontraproduktiva motvilja mot att göra ens enkla kvantitativa sammanställningar som präglar avhandlingen, och som gör att vissa fördjupade insikter inte kan åstadkommas samt att några intressanta problem förblir dolda. En statistik över massans sociala sammansättning vid några upplopp presenteras visserligen, men statistiken är bara halv, om ens det. Jag bortser från att läsaren själv förväntas göra de procentuella beräkningar som är nödvändiga för att utvecklingen över tid ska kunna upptäckas, och konstaterar att den intressanta jämförelse som kunde gjorts mellan de tydligt politiska uploppen 1810, 1838 och 1848 blir omöjlig eftersom uppgifter från den sista tidpunkten inte har tagits med, trots att sådant material finns i avhandlingen (i en bilaga). Denna försiktighet inför kvantitativa analyser har i detta fall lett till onyanserade slutsatser. Berglund nöjer sig med att hävda att medelklassen dominerade massaktionerna under första hälften av 1800-talet, men en enkel statistik, baserad på det material som författaren själv haft tillgång till, visar på en annorlunda bild. Under Crusenstolpekravallerna utgjorde medelklassen – civila tjänstemän, handelsidkare och officerare – en stor majoritet av deltagarna, men vid marsoroligheterna höll de sig borta från gatorna. Gesäller och

arbetare av olika slag, som tidigare utgjort små andelar, var nu i klar majoritet. Kanske hade en lite större medvetenhet om den hypotesgenererande förmåga som även enkla kvantifieringar har, kunnat resultera i ett resonemang om underklassens politisering?

Avhandlingen är som nämnts mångsidig. Författaren har haft ambitionen att både förklara och beskriva en mängd företeelser. Tyvärr har många av de uppgifter som ställts inte fullföljts. Vissa av svaren är vaga och otydliga, vissa saknas helt. Ett otydligt svar ges på frågan om rationaliteten i upploppen. Det är ju ett klassiskt ämne som både svenska (Jarrick) och utländska (Rudé, E. P. Thompson) forskare behandlat, och författaren har ambitionen att "söka rationaliteten i massans röst" (s. 41). Något riktigt svar ges emellertid inte; ibland lyfts begrepp fram som pekar på avsaknad av rationalitet (frustration), ibland sägs att våldet var varken blint eller irrationellt (s. 125, 132). Samma otydlighet gäller för frågan om "den bråkiga kulturens" eventuella existens i Stockholm. Andra löften till läsaren – till exempel vilka föreställningar folket respektive myndigheterna hade om samhället – glöms helt enkelt bort.

Det är möjligt att orsaken till de frånvarande eller otydliga svaren är den disposition som valts. Avhandlingen är mycket lång men består av endast fyra stora kapitel som tvingas innehålla flera tematiskt skilda saker. Den otydlighet i strukturen som detta medför kan ha gjort det möjligt för några frågeställningar att gömma sig och förbli bortglömda i textmassan. Det är inte heller läsarvänligt att ha så långa kapitel, för när författaren refererar tillbaka till ett föregående kapitel (utan sidhänvisning) tvingas den som vill friska upp minnet att bläddra tills fingertopparna svider.

Avhandlingen hade mått väl av en mer koncentrerad inriktning på det centrala problemet, upploppens roll i demokratiseringsprocessen. Författaren har nu ställt sig många uppgifter men inte gått riktigt på djupet med flera av dem. Flera avsnitt hade, å andra sidan, kunnat uteslutas och energin i stället använts för att fördjupa analyserna. Att beklaga är också det valhända förhållningssättet till kvantitativa bearbetningar av källorna.

Men avhandlingen har ändå flera förtjänster. En är att det så kallade Södermalmsupploppet nu för första gången har fått sin historia skriven. Det är värdefullt, dels för att denna händelse inte tidigare fått någon uppmärksamhet alls av historikerna, dels för att den ingående beskrivningen ger en påtaglig och intuitivt-konkret förståelse för vardagens tillvaro och tänkesätt bland Stockholms så kallade lägre samhällsskikt. Hänsynslöshet, vrede, kalkylerande och etisk-moralisk återhållsamhet blandades med varandra, och stereotypa etiketter blir svårare att tillämpa när man läst detta kapitel. Framställningen vittnar också om Berglunds goda berättartalang.

Avhandlingens främsta förtjänst är, enligt min mening, att författaren tagit fasta på tesen om de dubbla massorna. Det har givit möjligheter till en mer

nyanserad uppfattning om den för ögat homogena massan. Forskningen på det här området kommer att ha nytta av att Mats Berglund har tagit upp detta begrepp, hållit fast vid det, och påmint oss om dess analytiska fruktbarhet.

Börje Harnesk*

*Fakultetsopponent